

TÕLKES LEITUD, TÕLKES KADUMA LÄINUD

Стратегии перевода и государственный контроль. Translation Strategies and State Control. (Acta Slavica Estonica IX.) Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение. Tartu: University of Tartu Press, 2017. 395 lk.

Eesti teadlased peavad oma tõlkeajaloo- lises töös paratamatult tegelema oma- aegse režiimi iseärasuste ja vahendatu ideoloogilise tagapõhjaga. Samuti kõigi totalitaarsete režiimide tõlgete uurijad. Neid probleeme on Tartu Ülikooli tead- lased käsitlenud projektiga „Tõlkeideo- loogia ja ideoloogia tõlkimine: kultuuri- dünaamika mehhanismid Eestis vene ja nõukogude võimu tingimustes 19.–20. sajandil” (IUT34-30). Kahe selle projekti raames korraldatud konverentsi põh- jal ilmus Lea Pildi koostatud kogumik „Tõlkestrateegia ja riiklik kontroll”, kus on avaldatud 19 nii Tartu ja Tallinna kui ka Moskva, Stockholmi, Peterburi,

Jeruusalemma ja Mainzi teadlaste vene- ja ingliskeelset artiklit.

Kogumik on jaotatud kaheks osaks. Esimene osa käsitleb tõlkimise tihe- dat seotust ideoloogiaga Nõukogude Liidus. Teos algab Daniele Monticelli teoreetilise artikliga Juri Lotmani ajas muutunud vaadetest tõlkimisele. Oma hilisemates töödes käsitles Lotman tõlkimist semiootiliste suhete süstee- mina, kommunikatsiooni semiosfääris kui süsteemidevahelist liikumist ehk tõlget. Tema viimastes töödes on tõlge muutunud kultuuridünaamika ning mõtlemise universaalseks mehhanis- miks. Pinged tõlkimise ja tõlkimatuse vahel võivad tekitada uusi ootamatuid tähendusi.

Nõukogude ajal tegelesid tõlgete arvustamise ja mõtestamisega rohkem või vähem ideoloogilises võtmes muidugi kirjandusteadlased, aga ka kõikvõima- likud ideoloogiaasutused – seda puudu- tavad kogumikus Susanna Wittti artik-

kel nõukogude tõlketeadusest ja Jelena Zemskova uurimus 1930. aastate kirjandusbürokraatiast ja tõlkijatest. Näiteks oli nõue tõlkida rohkesti nõukogude vennasrahvaste kirjandust (nagu kirjeldab Natalja Kamovnikova artikkel), need teosed kajastusid eraldi ka raamatukogude kataloogides ja kõikvõimalikes bibliograafiates. Larissa Naiditš ja Anna Pavlova vaatlevad konkreetsete näidete varal (Heinrich Böll, Wolfgang Koeppen, Friedrich Dürrenmatt), kuidas nõukogude tsensuur kärpis tõlketeoseid. Muidugi ei ole nimetatud kirjanikud ainsad, kelle vene keeles avaldatud teosed ilmusid pikkade väljajätetega. Nõukogude inimene ei tohtinud ju lugeda poliitiliselt tema jaoks sobimatut teksti, teatud nimesid, eriti kui neid ei hinnatud nõukogulikuis vaimus, samuti mitte liiga erootilisi lauseid, sest „Nõukogude Liidus seksi ei ole”, nagu on öeldud ühes omaaegses sketšis. Oleks huvitav, kui mõni eesti tõlketeadlane võtaks uurida, kuidas ilmusid vene keeles kärbitud tõlkeid eesti keeles. Millegipärast arvan, et eestlased ei arvestanud vene tsensuuri lühendusi. Vähemalt enamasti mitte.

Kogumikus on käsitletud ka Mao Zedongi luule vahendusi vene keelde (Natalja Azarova) ja Maria Tsvetajeva tõlget Charles Baudelaire'i luuletusest „Teekond” (Tsvetajeval „Плаванье” ’merereis’) (Maria Borovikova). Azarova sõnul on Mao üks läänes kõige enam loetud ja tõlgitud hiina poeete, kes kasutas novaa-torina vanu vorme, vanahiina kirjakeelt ja oma kaasaegset kõnekeelt. Maria Tsvetajeva tegeles tõlkimisega pärast tagasi-pöördumist kodumaale 1939. aastal. Tema viimaste tõlgete hulka kuulubki nimetatud Baudelaire'i luuletus.

Eesti tõlkijate tööd käsitlevad kogumiku esimeses osas kuus artiklit. Maria-Kristiina Lotman ja Elin Sütiste on vaadelnud kompensatsioonistrateegiaid eesti 1960. aastate kirjandustõlgetes. Lähemalt on nad käsitletud „Kreeka kirjanduse antoloogias” (1964) ilmunud eestindusi (Sophokles, Aristophanes, Demosthenes, Herodotos), samuti Puš-

kini „Jevgeni Onegini”, William Goldingi „Kärbeste jumala” ja Harper Lee romaani „Tappa laulurästast” tõlget. Neis töodes on tõlkijad kasutanud mitmeid kompensatsioonivõimalusi, lisaks on ka kompenseerimata tõlkekadusid.

Anne Lange annab ülevaate aastatel 1957–1972 (ehk peatoimetaja Otto Samma ajal) ilmunud Loomingu Raamatukogust. See väljaanne asutati Stalini-järgsel sulaaajal. Vene eeskujuks oli Ogonjoki Raamatukogu, ka kujunduselt sarnanes Loomingu Raamatukogu esialgu selle väljaandega. Ajakirjana oli Loomingu Raamatukogul rida eeliseid riiklike kirjastuste ees: ei pidanud esitama Moskvasse tööplaane, võis avaldada tõlkeid ka vene keeles ilmunuta teostest jms. Toimetus kasutas neid võimalusi agaralt. Loomingu Raamatukogus ilmus mitmeid teoseid, mis mõni aeg hiljem Moskvas hukka mõisteti, aga mille ärakeelamisega Eestis lihtsalt hiljaks jääd. Lange nimetab Jelizaveta Drabkina jutustust „Talihari” (Lenini süüfilise nimetamise pärast) ja Arthur Milleri näidendit „Pärast pattulangemist” (USA kompartei müüdavusest rääkimise pärast). Mitmed NSV Liidust lahkunud või sealt välja saadetud kirjanike teosed korjati hiljem raamatukogudest ära (Aleksandr Solženitsõn, Vladimir Voinovič jt). Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva 1967. aastal tähistas Loomingu Raamatukogu Valeri Bezzubovi koostatud novellikoguga „Kuidas sünnivad kurgaanid”. Tsensor kõrvaldas teosest Aleksandr Arossevi¹ novellid, sest tšekistist kirjanik oli NSV Liidus ikka veel keelatud autorite nimekirjas. Ülejäänud nõukogude võimu algaastatel ilmunud ja selle võimu sünnijõhkruki kujutavad novellid said siiski ilmuda. Vaadeldud ajavahemikus avaldati Loomingu Raamatukogus 526 teost. Kõige rohkem oli tõlkeid vene keelest, kuid üllataval kombel oli sageduselt teine keel inglise. Lisaks ilmus sarjas neil aastatel

¹ Aleksandr Arossev (1890–1938), nõukogude parteitegelane, tšekist, kirjanik. Hukati 1938. aastal.

tõlkeid veel paljudest, ka üsna eksootilis-
test keeltest.

Sirje Kupp-Sazonov kirjutab Mih-
hail Bulgakovi „Meistri ja Margarita”
kahest tõlkest eesti keelde. Esimene
ilmus 1968. aastal ja põhines ajakirjas
Moskva ilmunud romaani lühendatud
tekstil. Tookord vist ei teatudki, et teose
ajakirjavariant oli kärbitud. Kirjastuse
juhid pidid siiski käima raamatu ilmu-
mise pärast Moskvast aru andmas ja
peapesu saamas. Eestikeelne „Meister ja
Margarita” jäi paljudeks aastateks selle
teose ainsaks raamatuväljaandeks NSV
Liidus. Romaani täielik eestikeelne tõlge
ilmus aastal 2005 (kordustrükk 2017).

Reet Bender uurib baltisaksa teks-
tide tõlkeid nõukogude ajal, aastatel
1945–1987. Meenutagem, et baltisaksa-
lastest ja nende kultuurist räägiti siis
suhteliselt vähe. Mõnevõrra tunnustati
ehk maadeuurijaid ja teadlasi, kes olid
Vene impeeriumile kuulsust toonud:
ümber maailma reisinud Adam Johann
von Krusensterni, Antarktika avastajat
Fabian von Bellingshausenit, embrüo-
loogia loojat Karl Ernst von Baeri... Reet
Bender on hoolikalt kokku kogunud
kõik baltisaksa autorite tekstid – neid
on 32, osa neist üsna lühikesed –, mis
Eestis neil aastatel ilmusid. Sealhulgas
on ka kroonikate eestindused: Henriku
„Liivimaa kroonika” (1982) ja Hoeneke
„Liivimaa noorem riimkroonika” (1960).
Loomingu Raamatukogus ilmusid Baeri
ladinakeelse doktoritöö tõlge (1976, tlk
Ülo Torpats) ja Werner Bergengrueni
„Surm Tallinnas” (1966, tlk Rein Sepp).
Rohkesti kultuurilooliselt huvitavaid
baltisakslaste meenutusi on avaldatud
Sergei Issakovi koostatud koguteoses
„Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19.
sajand)” (1986). Bender kirjutab artiklis
ka 1979. aastal Keeles ja Kirjanduses
avaldatud Siegfried Behrsingi kirjutis-
est „Kuidas minust sai eesti kirjanduse
tõlkija”.²

² S. Behrsing, Kuidas minust sai eesti
kirjanduse tõlkija. – Keel ja Kirjandus 1979,
nr 1, lk 35–36; originaal ilmunud sks k 1928.

Tatjana Stepaništševa vaatleb Fjodor
Tjuttševi, Afanassi Feti ja Ivan Niki-
tini eestikeelset luulekogumikku „Ilmsi
ja ulmsi” (1977). Lähemalt käsitleb ta
Andres Ehini ja Ly Seppeli Fjodor Tjutt-
ševi luuletuste tõlkeid. Luuletõlkimine
– eriti kui vahendatakse rütmilis-riimi-
list luulet – on alati mõnevõrra võimatu
ülesanne, mis on lõpuks siiski võimalik.
Tjuttševi tõlgete analüüs näitab seda,
mida võiski oodata: tema luule on juurde
saanud tõlkijate loomele omaseid jooni.

Lea Pild käsitleb raamatu esimeses
osas Friedebert Tuglase tõlget Aleksei
Tolstoi romaanist „Peeter Esimene”.
Tuglas, kes oli varem vahendanud nii
vene sümboliste kui ka Anton Tšehhovi
loomingut, pidi seda teost tõlkides lahenda-
dama mitmeid keerukaid probleeme.
Õnneks tundis ta suurepäraselt vene
keelt, ka sõnade kunagisi tähendusi,
kõnekeelseid väljendeid, samuti kiriku-
slaavi keelt, mis oli ajaloolise teose tõl-
kimisel abiks. Elo Tuglas on kirjutanud
Tolstoi romaani kohta oma päevaraa-
matus: „Lugesin Aleksei Tolstoi „Pee-
ter Esimest”. No on alles keel. Peaaegu
lahti muukimatu. Alul olin surmahädas,
midagi ei mõistnud. Lugesin kõvasti
Tuklale ette, ja tänu tema seletustele
hakkasin pikkamisi sisse sööma.”³

Raamatu teises, koolikirjandusele
pühendatud osas kirjutab Pild konflik-
tist seoses Aleksei Tolstoi „Peeter Esi-
mesega”, mis tekkis ühe koolilugemiku
väljaandmisel. Tegu oli vene keelest tõl-
gitud kogumikuga, kus oli ka katkend
Tolstoi teosest.⁴ Eesti NSV haridus-
ministeeriumis leiti, et Tuglase tõlge
(mis oli siis juba olemas) pole küllalt
sõnasõnaline, ja uus vahendus telliti
kunagiselt riigiametnikult Lii Ojamaalt.
Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni ja
haridusministeeriumi vahel tekkis tõl-
gete pärast konflikt, vahetati poleemilisi

³ E. Tuglas, Tartu päevik 1928–1941.
Tallinn: Tänapäev, 2017, lk 328.

⁴ A. Dubovnikov, J. Severin, Kaas-
aegne kirjandus. Lugemik keskkooli XI
klassile. II osa. Tallinn: Pedagoogiline Kir-
jandus, 1949.

ja kurje kirju. Naljakas detail on see, et haridusministeerium leidis, et *ilukirjanduse* asemel peaks eesti keeles olema *kunstiline kirjandus*, sest vene keeles on ju nii (*художественная литература*). Pisut arusaamatuks jääb artikli pealkiri: „Ühest anonüümsest tõlkest”. Samas on artiklis nimetatud mõlemat tõlkijat, kumbki pole jäänud anonüümseks. Aga võimalik, et Tuglase tõlge, mis lõpuks lugemikus avaldati, ilmus ilma nimeta, nagu neil aastatel mitmed tema vahendused.

Ljubov Kisseljova käsitleb Peeter I tegevuse tõlkimist kooliõpikute keelde. Riiklik positiivne müüt Peeter I-st formeerus juba tema eluajal ja kaastegevusel. Stalini ajal, 1930. aastatel, oli ta esimene tsaar, kelle tegevust hakati eeskujuks seadma. Talle järgnes teine Stalini lemmik Ivan Julm. Vene ajalooteadus on idealiseerinud Peeter I „akna raiumist Euroopasse”, Venemaa kaasajastamist. Paraku on Peetri raiutu jäänudki aknaks, kitsaks piluks riigimüüris, uks Euroopasse on Venemaal ikka veel avamata.

Timur Guzairov vaatab Põhjasõja kujutamist kooliõpikutes Eesti Vabariigi ajal. Tsaariajal oli Venemaa ajalugu käsitletud muidugi Vene riikluse kontseptsiooni arvestades. Nüüd tõsteti üha rohkem esile eesti rahva vaprust venelaste ja ka rootslastega võrreldes – kuigi Põhjasõda polnud mingi eesti rahva sõda. Õpikute kõrval võiks edaspidi vaadelda ka Põhjasõjast pajatavat rahvapärimust – selle kohaselt on Rootsi kuningas Karl XII teinud Eestis ikka tõelisi vägitegusid. Aga see ei ole enam tõlketeema. Või on?

Kaht vene kirjanduse õpikut eesti koolidele käsitleb Anna Vesselko. Esimene neist on Bernard Söödi ja Juhan Väinaste „Kirjanduslooline lugemik VIII–IX klassile. Vene kirjandus” (1948), teine Aleksandr Zertšaninovi ja Nikolai

Porfiridovi „Vene kirjandus VIII klassile” (1949). Mõlemad õpikud on üsna sarnased, lähtutakse toonasest üleliidulisest programmist. Siiski kasutati alates 1949. aastast vene kirjanduse õpetamiseks ainult Venemaal välja antud ja eesti keelde tõlgitud õpikuid.

Anna Senkina vaatab omapäraselt perioodi 1930. aastate NSV Liidus, kui kasutati nn ajakiri-õpikuid. Nende sisu polnud niivõrd hariduslik, kuivõrd poliitpropagandistlik.

Tõlketeadlaste töö jätkub. Edaspidi oleks huvitav teada saada sedagi, milliste probleemidega puutusid nõukogude ajal kokku näiteks läti, leedu, poola, ungari jt keelte tõlkijad. Omaette huvitav teema oleks ka eesti-tšehhi tõlkesuhted. Või näiteks see, kuidas avaldati eesti kirjandust vene keeles: milliseid strateegiaid kasutasid eesti autorite teoste vene keelde tõlkijad, mida neist raamatutest kärbiti? Samuti Eestis ilmunud tõlked: mida tõlgiti neljakümendatel, viiekümendatel, kuuekümnendatel aastatel, kuidas tõlkehorisont tasapisi avarduma hakkas, samuti keeltering, millest tõlgiti. Tõrjumaks vene keele vahendusel tõlkimist, hakati järjest rohkem rõhutama otsetõlkimist – see muutus Eestis iseendastmõistetavaks. Üliõpilasi hakati saatma nn vennasvabariikidesse, aga ka Ungarisse ja Tšehhimaale keelt õppima.

Omaaegse suhtumise iseloomustamiseks olgu siin ära toodud üks anekdootlik lugu. Eesti Raamatu peatoimetaja Aksel Tamm näitas järjekordsele Moskva kontrollile äsja ilmunud „Anna Karenina” tõlget – võimalik, et ta lootis positiivset vastukaja. Moskvalane vaatas ja kehtas rahulolematult olgu: „Kesk-Aasias ei tõlgita Tolstoid juba ammu.” Selline tõlkeolukord siis.

MALL JÕGI